

تحلیلی بر قانون تجارت الکترونیکی ایران

دکتر سام سوادکوهی فر (قاضی دیوان عالی کشور و استادیار دانشگاه)

قسمت سوم

تأثیر IT در تحول حقوق ایران

ادامه بخش دوم - تأثیر IT در حقوق خصوصی

چکیده:

همان‌گونه که در مطالب پیشین اشاره شد، بحث ICT یا علوم ارتباطات و فناوری اطلاعات (Information and Communication Technology)، قانونگذاران را ناگزیر به اعمال اصلاحات و انطباق مقررات خود با ضرورت‌های موجود نموده است. با تصویب مقررات اخیر در کشورمان، حقوق عمومی و حقوق خصوصی (مدنی و کیفری) و قواعد دادرسی تغییراتی به خود دیده است. بخش دوم به تأثیر IT در تحول حقوق خصوصی اختصاص یافت و قسمتی از آن در شماره قبل بیان گردید. ادامه مطالب راجع به قراردادهای الکترونیکی یا عقد از راه دور می‌باشد که در این شماره، تأثیر IT در شرایط اساسی صحت معامله مورد بحث قرار خواهد گرفت.

کلید واژه های این شماره

قراردادهای الکترونیکی (E.contract)، عقد از راه دور (Distance Contract)، معاملات کودکان، عقد طفل در گستره IT، قصد و رضا در گستره IT.

۴ - تأثیر IT در شرایط اساسی صحت معامله

مقررات حقوق داخلی، شرایط اساسی صحت قراردادها را در چهار امر جمع نموده است. ماده (۱۹) قانون مدنی در این خصوص می‌گوید:

«برای صحت هر معامله، شرایط ذیل اساسی است:

۱- قصد و رضای طرفین

۲- اهلیت طرفین

۳- موضوع معین که مورد معامله باشد

۴- مشروعیت جهت معامله.»

از نظر قانونگذار، قراردادی که در آن، شرایط اساسی مذکور رعایت نشده باشد قابل ترتیب اثر دادن نخواهد بود. بنابراین، ماده (۲۱۹) قانون مدنی می‌گوید: «عقودی که بر طبق قانون واقع شده باشد، بین متعاملین و قائم مقام آنها لازم‌الاتباع است، مگر اینکه به رضای طرفین اقاله یا فسخ شود». ماده (۱۰) قانون مدنی هم به سیاق ماده (۲۱۹) همین قانون، مشعر بر این است که: «قراره‌های

خصوصی نسبت به کسانی که آن را منعقد نموده‌اند در صورتی که مخالف صریح قانون نباشد، نافذ است.

ماده (۹) قانون کار مصوب ۱۳۶۹ نیز با اقتباس از اصول مقرر در ماده (۱۹) قانون مدنی تدوین و آورده است:

«برای صحت قرارداد کار در زمان بستن قرارداد، رعایت شرایط ذیل الزامی است:

الف) مشروعیت مورد معامله؛

ب) معین بودن موضوع قرارداد؛

ج) عدم ممنوعیت قانونی و شرعی طرفین در تصرف اموال یا انجام کار مورد نظر.

قابل ذکر است که، تبصره این ماده، از منطوق ماده (۲۱۹) قانون مدنی تبعیت ننموده و صحت قرارداد را بر انعقاد آن طبق قانون منوط نکرده است. تبصره مزبور موافق قاعده **اصالة الصحه** مقرر می‌نماید: «اصل بر صحت کلیه قراردادها می‌باشد مگر آنکه بطلان آنها در مراجع ذی‌صلاح به اثبات برسد».

قبل از ورود به مقررات ویژه IT، از آنچه ذکر نمودیم استفاده می‌شود که لازم است در کلیه تعهدات یا عقود^(۱)، شرایط اساسی قراردادها رعایت گردد.

قطع نظر از مسائل مرتبط با مورد معامله یا معین بودن موضوع قرارداد، و جهت یا مشروعیت مورد معامله که در نظام حقوقی کشورها و همچنین در اصول کلی حاکم بر حقوق IT با کمی اختلاف در مصادیق یکسان می‌باشد و اینکه در کشور ما بر مبنای ماده (۶) قانون آیین دادرسی دادگاههای عمومی و انقلاب در امور مدنی مصوب ۱۳۷۹: «عقود و قراردادهایی که مخل نظم عمومی یا بر خلاف اخلاق حسنه که مغایر با موازین اسلامی باشد، در دادگاه قابل ترتیب اثر نیست»، به دو نکته در بحث تأثیر IT در قواعد راجع به امور قراردادی حقوق داخلی خواهیم پرداخت.

نکته اول: مسئله معاملات طفل است که به واسطه عدم اهلیت در حقوق داخلی، باطل و یا به عبارت مناسب‌تر، غیرنافذ می‌باشد.

نکته دوم: مسئله قصد و رضا در امور قراردادی می‌باشد، که در حقوق داخلی دارای محدوده‌ای مشخص و متکی به باوری دیرینه است.

با توسعه ICT و شکل‌گیری قواعد جدید و حقوق خاص IT، موضوعات مذکور را با مقتضیات مربوط به IT باید بررسی نمود و با تحولات آن آشنا شد. از این رو، به معاملات اطفال در گستره IT و همچنین قصد و رضا در قراردادهای Online خواهیم پرداخت.

اول- معاملات اطفال در گستره IT

دانستیمکه قانون مدنی در انجام معاملات، اهلیت را شرط لازم و مبنای صحت قرارداد دانسته است. برای اینکه طرفین قرارداد دارای اهلیت فرض شوند بلوغ، عقل و رشد لازم است^(۲). بر مبنای چنین امری، کسانی که فاقد بلوغ، عقل و رشد باشند اهلیت نداشته و محجور شناخته می‌شوند. نتیجتاً در تصرف در اموال و حقوق مالی خود ممنوع خواهند بود.^(۳)

برخلاف آنچه در حقوق داخلی راجع به قواعد قراردادی ذکر گردید، در فضای IT و حقوق آن پذیرش حضور غیر قابل انکار بلکه مؤثر اطفال و مشروعیت اعمال آنان مطرح است؛ و IT ورود و فعالیت تولیدی، پردازشی، توزیعی و نهایتاً انجام اعمال حقوقی را نه تنها بر اطفال ممنوع نکرده است، بلکه ضمن مشروعیت بخشیدن به آن، قواعد خاصی را در خصوص آن پیش‌بینی نموده است. قانون تجارت الکترونیکی ایران نیز به سهم خود به چنین واقعیتی مقبولیت داده است. ماده (۵۷) قانون مزبور که یکی از مواد راجع به حمایت‌های انحصاری در بستر مبادلات الکترونیکی بشمار می‌رود، در قواعد تبلیغ (Marketing)، با توجه خاص به اینکه یکی از عمده‌ترین مخاطبین و مصرف‌کنندگان اینترنت اطفال بوده و بازاریابی از این طریق یکی از پر سودترین فعالیت‌های تجارت الکترونیکی بشمار می‌رود، آورده است: «تبلیغ و بازاریابی برای کودکان و نوجوانان زیر سن قانونی به موجب آیین نامه‌ای است که در ماده (۷۹) این قانون خواهد آمد...»^(۴). برای مشروعیت معاملات اطفال، ماده دیگری از قانون مذکور قابل استناد است. ماده (۳۵) همین قانون که حمایت عموم مصرف‌کنندگان (Consumer Protection) و به‌طور خاص افراد ناتوان و کودکان را موردنظر قرار داده است، می‌گوید: «اطلاعات اعلامی و تأییدیه اطلاعات اعلامی به مصرف‌کننده باید در واسطی با دوام، روشن و صریح بوده و در زمان مناسب و با وسایل مناسب ارتباطی در مدت معین و بر اساس لزوم حسن نیت در معاملات و از جمله ضرورت رعایت افراد ناتوان و کودکان ارائه شود».

در واقع، مطابق این ماده، کودکان یا افراد نابالغ هم از جمله کسانی فرض شده اند که به‌عنوان مصرف‌کننده باید در واسطی با دوام (Durable Medium)، روشن و صریح، اطلاعات اعلامی و تأییدیه آن به آنها ارائه گردد.

از حیث حقوقی می‌توان چنین نتیجه گرفت، که هر کس دانش استفاده و رشد کافی در بهره‌گیری از IT و آمادگی دریافت و پرداخت ناشی از فرایند عقد الکترونیکی را دارا باشد، عاقل و رشید شناخته می‌شود؛ و همین امر برای فرض صحت قراردادهای منعقدشده اشخاص در گستره IT و توجه مسئولیت به آنان کفایت می‌نماید.

دوم- قصد و رضا در معاملات Online

در معاملات الکترونیکی، دو صورت برای تبادل قصد و رضا پیش‌بینی شده است: یکی به صورت صوتی و دیگری تبادل داده پیام.

الف- تبادل قصد و رضا به صورت صوتی

فناوری ارتباطات و اطلاعات (ICT) امکان تبادل صوتی و تصویری را بین دو یا چند طرف را نیز فراهم نموده است. از این رو، ممکن است طرفین قرارداد در شرایطی مبادرت به انعقاد قرارداد نمایند که به‌رغم عدم حضور فیزیکی مقابل یکدیگر، تمامی مسائل لازم برای بیان قصد و رضای خود را مانند حضور فیزیکی یکی در مقابل دیگری به انجام برسانند.

به عبارت دیگر، با وجود بعد یا فاصله بسیار محل استقرار طرفین، به‌لحاظ استفاده از وسایل ارتباط از راه دور (Means of Distance Communication) قرارداد در وضعیتی انجام می‌پذیرد که بیان اراده طرف ایجاب و قبول، بدون فاصله زمانی و مشابه حضور فیزیکی آنها در مقابل هم، تحقق می‌یابد. ماده (۳۶) قانون تجارت الکترونیکی با مفروض دانستن مشروعیت چنین قراردادهایی، تنها از باب حمایت از مصرف‌کننده می‌گوید: «در صورت استفاده از ارتباط صوتی، هویت تأمین‌کننده و قصد وی از ایجاد تماس با مصرف‌کننده باید به‌طور روشن و صریح در شروع هر مکالمه بیان شود».

ب- تبادل قصد و رضا به صورت داده پیام

در گستره IT، مهم‌ترین امکانی که برای کاربران فراهم آمده همانا تولید، ارسال، دریافت، ذخیره یا پردازش داده پیام (Data Message) با استفاده از وسایل الکترونیکی، نوری و یا فناوریهای جدید اطلاعات است.

در خصوص مبادله داده پیام به‌منظور انجام عقد، سه مسئله را به قصد و رضای طرفین می‌توان مربوط نمود که عبارتند از ارجاع، انتساب و تصدیق. در ذیل در مورد هر یک توضیح داده می‌شود.

۱- ارجاع در داده پیام

ممکن است یک طرف قرارداد، شرایط یا اراده یا خواسته خود را به منابعی خارج از داده پیامی که ارسال میکند عطف نماید (Incorporation By Reference). در این صورت، ماده (۱۷) قانون تجارت الکترونیکی برای صحت چنین اعلام اراده‌ای سه شرط را لازم دانسته است که عبارتند از: "الف- مورد ارجاع به‌طور صریح در داده پیام معین شود. ب- مورد ارجاع برای طرف مقابل که به آن تکیه میکند، روشن و مشخص باشد. ج- داده پیام موضوع ارجاع، مورد قبول طرف باشد".

۲- انتساب داده پیام

در تجارت الکترونیکی یکی از مهم‌ترین امور، احراز انتساب یا تعلق داده پیام به اصل ساز (Originator) و یا عرضه کننده (Supplier) و همچنین به مخاطب (Addressee) و یا مصرف کننده (Consumer) است؛ زیرا با احراز آن و چنانچه شرط اضافی نشده باشد می‌توان طرف ایجاب یا قبول را نسبت به عمل خود مورد سؤال قرار داد. بنابراین، اگر احراز شود داده پیام از طرف شخص مورد نظر ارسال نگردیده است، اثر قانونی بر آن مترتب نمی‌شود^(۵). اما برای اینکه داده پیامی منسوب به اصل ساز شناخته شود، قانون دو اماره را پیش‌بینی نموده است که در ماده (۱۸) قانون تجارت الکترونیکی آمده و حاکی از آن است که: "الف- اگر توسط اصل ساز و یا به وسیله شخصی ارسال شده باشد که از جانب اصل ساز مجاز به این کار بوده است. ب- اگر به وسیله سیستم اطلاعاتی برنامه‌ریزی شده یا تصدی خود کار از جانب اصل ساز ارسال شود".

علاوه بر امارات فوق، ماده (۱۹) همین قانون به شروطی تصریح می‌کند که در صورت تحقق آنها، مخاطب داده پیام حق خواهد داشت آن را ارسال شده محسوب و مطابق چنین فرضی که همانا ارسال و انتساب آن به طرف مقابل است عمل نماید. این شروط عبارتند از: "الف- قبلاً به وسیله اصل ساز، روشی معرفی و یا توافق شده باشد که معلوم کند آیا داده پیام همان است که اصل ساز ارسال کرده است. ب- داده پیام دریافت شده توسط مخاطب، از اقدامات شخصی ناشی شده که رابطه‌اش با اصل ساز، یا نمایندگان وی باعث شده تا شخص مذکور به روش مورد استفاده اصل ساز دسترسی یافته و داده پیام را به مثابه داده پیام خود بشناسد".

۳- تصدیق داده پیام

در توافقات طرفین ممکن است به انتساب صرف داده پیام به یک طرف اکتفا نشده و شرط تصدیق نیز ضمیمه انتساب بشود. در این صورت، زمانی اعلام اراده طرفین و قصد و رضای آنها کامل و دارای اثر خواهد بود که تصدیق نیز شده باشد. بنابراین، ماده (۲۳) قانون تجارت الکترونیکی مقرر می‌دارد: «اگر اصل ساز به طور صریح هرگونه اثر حقوقی داده پیام را مشروط به تصدیق دریافت داده پیام کرده باشد، داده پیام ارسال نشده تلقی می‌شود مگر آنکه تصدیق آن دریافت شود».

اما در اینکه تصدیق دریافت چگونه محقق می‌شود، ماده (۲۲) قانون مزبور دو صورت را بیان می‌کند: صورت اول، توافق طرفین بر چگونگی تصدیق است و صورت دوم، احراز معقول و اطمینان بخش امر دریافت به وسیله اصل ساز میباشد؛ که مورد اخیر به گونه‌ای همان احراز از طریق الزامات فنی استاندارد است. این ماده می‌گوید: «هرگاه قبل یا به هنگام ارسال داده پیام، اصل ساز از مخاطب

بخواهد یا توافق کنند که دریافت داده پیام تصدیق شود، اگر به شکل یا روش تصدیق توافق نشده باشد، هر نوع ارتباط خودکار یا مکاتبه یا اتخاذ هر نوع تدبیر مناسب از سوی مخاطب که اصل ساز را به نحو معقول از دریافت داده پیام مطمئن کند، تصدیق دریافت داده پیام محسوب می‌گردد. توضیح اینکه: بر اساس قاعده مذکور، در ماده (۲۵) قانون تجارت الکترونیکی: «هنگامی که در تصدیق قید میشود داده پیام مطابق با الزامات فنی استاندارد یا روش مورد توافق طرفین دریافت شده، فرض بر این است که آن الزامات رعایت شده اند». نکته‌ای را نیز نباید فراموش نمود و آن اینکه در تبادل داده پیام‌ها، اماره دریافت داده پیام الزاماً متضمن تصدیق محتوای داده پیام نمیشود. از این رو، پذیرفته شده است که اماره دریافت داده پیام راجع به محتوای آن صادق نیست^(۶).

ادامه دارد

پی‌نوشت‌ها:

- ۱- مطابق ماده (۱۸۳) قانون مدنی: «عقد عبارت است از اینکه یک یا چند نفر در مقابل یک یا چند نفر دیگر تعهد بر امری نمایند و مورد قبول آنها باشد».
- ۲- مطابق ماده (۲۱۱) قانون مدنی: «برای اینکه متعامین اهل محسوب شوند باید بالغ و عاقل و رشید باشند».
- ۳- مطابق ماده (۱۲۰۷) قانون مدنی: «اشخاص ذیل محجور و از تصرف در اموال و حقوق مالی خود ممنوع هستند: ۱- صغار، ۲- اشخاص غیر رشید، ۳- مجانین».
- ۴- بر مبنای بند «ب» ماده (۷۹) قانون تجارت الکترونیکی: «آیین نامه مربوط به مواد (۵۶) و (۵۷) این قانون به پیشنهاد وزارتخانه‌های بازرگانی و فرهنگ و ارشاد اسلامی و سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور تهیه و به تصویب هیأت وزیران خواهد رسید».
- ۵- ماده (۲۱) قانون تجارت الکترونیکی در خصوص فقدان اثر بر داده پیامی که منسوب به اصل ساز نشده است میگوید: «ماده (۱۹) این قانون شامل مواردی نیست که پیام از اصل ساز صادر نشده باشد و یا به‌طور اشتباه صادر شده باشد».
- ۶- ر.ک: ماده (۲۳) قانون تجارت الکترونیکی.